

DİL EĞİTİMİNDE BİR ARAÇ OLARAK ATASÖZÜ

ESİN, Berna
TÜRKİYE/TURÇIA

ÖZET

Türk dilini öğretmede, atalar sözünden yararlanılarak verilecek bir eğitim ile, hem toplumsal değerlerimizi benimsetmiş hem de dilin kurallarını, kullanılabilir en güzel ve en anlamlı örnekleriyle öğretmiş oluruz. Atalar sözünden yararlanarak bireye verilecek dil eğitimi, dilin ifade gücünü ve dil mantığını sezdirerek öğrettiği ve davranışa dönüşebilirliği yüksek olduğu için, çok daha kalıcı olacaktır. Atalar sözü ezberletilmesi, dil öğretiminde bir yol, bir yöntem sayılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Atalar sözü, eğitim, Türkçe öğretimi.

ABSTRACT

We can take the advantage of the word ancestral by teaching of the language and Turkish language in an education and introduce social values and the rules of the language and also with the best and meaningful examples. The language education of the individual in connection with the word ancestral will be more permanent because of the introducing of the language logic and the language influence. Thus, it can be turned into behavior.

Key Words: Word ancestral, education, Turkish language studying.

GİRİŞ

Küreselleşme yolunda hızla ilerleyen dünyada, ister istemez birbirine benzemeye doğru itilmiş ülkeler ve milletler, millet olmanın özelliklerini ısrarla taşıyabilmenin güçlüğü ve gururunu yaşayan toplumlar, dilin ne denli varlık sürdürücü olduğunun, korunması ve yaşatılmasının önemini çok iyi bilirler.

En ilkel topluluktan en gelişmiş medeniyete kadar, yaşayan ve daha önce yaşamış olan her toplumun, geride bıraktığı ve geleceğe taşıdığı bütün özellikleri, dil yoluyla öğrenilir ve öğretilir. Millet, zaman içindeki yaşantısını ve tecrübesini tarihine ve diline emanet eder. Bu emanetin dile dayalı kısmı ayrı bir servettir. Bu servetin önemli bir parçası sayılan atalar sözü, yine dil yolu ile bir sonraki nesle emanet edilir. Bu sözler, içinde yaşadığı topluma dair bütün özellikleri içinde barındıran ve yansıtan sözlerdir. Bu sözler, sözlü anlatım geleneğinin, toplumsal değerlerden yola çıkıp, kalıplaşarak davranışa dönüşmüş hâlidir. Dil, bu sözleri nesilden nesile aktararak, yetişen bireylerin içine doğduğu toplumu ve kendilerini tanımlarını, kim olduklarını öğrenmelerini sağlarken, kendini de öğretmeyi başarır.

Öğrenmenin ve öğretmenin yöntem tartışmaları, bütün dünyada, bütün hızıyla devam etmektedir. Özellikle dil öğretiminde bu tartışmaların çok yoğun bir şekilde yaşandığı görülmektedir. Yabancı dil öğrenimi ve tecrübesinden geçmiş herkes bilir ki “*tekrar*” dil öğreniminin en temel aracı ve yöntemidir. Ezberleme, bir kalıbın göz veya kulak hafızası yardımıyla zihin merkezlerine yerleştirilmesidir. Eğitim ve öğretim sürecinde, “ezberlemek” kavramının düşmanı olanlar dahi, dilin, düzenli ve düzensiz ezberlemelerle kazanıldığını bilirler.

A. İnsanığa Ait Birikim

1. Ortak Değerler ve Tecrübe Birikimi

Hepimiz, insan olmamızdan ötürü doğuştan kazanılan ve yaşam boyu süren bir değerli taşırız. Yine her birimiz mizaç gereği, ayrı ayrı tutum ve değerlere sahibiz.

Başka insanları, yine sahip olduğumuz değerlerle ölçer ve onlara kendi değerlerimiz ölçüsünde değer verinir. “Sahip olduğumuz değerler bize göre ideal hayat tarzıdır.”(Turgut, 1988: 35-48) Sahip olduğumuz değerler sayesinde de yaşadığımız toplum içindeki yerimiz belirlenir. Davranışlarımızın ne olup ne olmaması gerektiği konusunda sınırlamalar getiren değerler, bizim toplum içinde ne derece yer edindiğimizin de ölçütüdür. Değerlerimiz, kendimizi başka insanlara tanıtmada, davranışlarımızı yargılamada, kendimizi başkaları ile karşılaştırıp kıyaslamada temel hareket noktamızdır; çünkü “Değerlerin en önemli görevi, çeşitli durumlarda davranışa rehberlik eden standartlar sağlamaktır.”(Sağnak, 2005: 149-157)

Prof. Dr. Sadık Tural ise, “değer” kavramını: “Bir toplumun tarih içinde oluşturduğu birikimin sonucu olarak, insana, tabiata ve metafizik unsurlarına bakışını, yaklaşımını ve tavır alışını gösteren mücerret (soyut, abstrack) varlıklar ile nesnenin kullanım sıklığını ve ihtiyaç karşılayıcılığını belirleyen müşahhas (somut, concrete) kabullenişler.” olarak tanımlamış, değerlerin birer kelime olmayı aşarak, düşüncenin anahtarı hâline geldiğini ifade etmiştir. Zihni karşılıkları olan bir kelimeye bağlı olmaksızın ortaya çıkan değerleri, ayrı gruplarda değerlendirmiş, ilk gruptaki değerleri, bir kişi ile sınırlı olan ve toplumun genel beklentileri ile uyuşmadığı noktada o kişiye zarar veren, uyuştığı ve beklentilere cevap verdiği zaman ise topluma yeni bir yaşama gücü, taze bir kan şırınga eden olarak belirtmiştir. Bir kişiye aitmiş gibi görünen değerleri,

¹ “Değer” denilince ilk akla gelen, bir malın karşılığı olan eder, bedel, pahadır. Fallding, Williams ve Rokeach gibi teorisyenleri, “Örgüt ve Değerlerin Önemi” isimli araştırmasında inceleyen Mesut Sağnak, “değer” kavramının, iki farklı bakış açısından ele alındığını belirtmiştir. Birincisi, bir nesneye veya bir ürüne yüklenen değer ki daha çok somut sonuçları ölçmeye yarar. İkincisi ise bir nesnenin yerine bir kişiyi ele alır. Sağnak’a göre “Rokeach, araçsal ve ereksel olarak ayırdığı bu değerler için, ‘bir nesneye özgü’ ve ‘kişinin sahip olduğu değerler’ ifadelerini kullanmıştır. Bizim de konu edindiğimiz ikinci ifade kişisel değerlerdir.” (bk. M. Sağnak, “Örgüt ve Değerlerin Önemi”, **MEB Dergisi**, Ankara 2005, Sayı: 166).

ferdi değerler olarak niteleyen hocamız, ferdi değerlerin arkasında toplumun genel kabulleri, kanaatleri ve tarih içinde oluşturduğu birikimin parçacıkları olduğunun da üzerinde durmuştur. Millî değerler olarak ayırdığı ikinci grupta ise: “Bir insan topluluğunun, tarihten getirdiği gelenek ve görenekler, mensup olduğu dinden ilave ettiği iman, ibadet ve muamelata ait değerler ile başka kültürlerden alıp kendi damgasını vurduğu, hayatına sindirdiği değerlerin tamamıdır.” Millî değerlerin, şuur altına kazınmış, gerekli olduğu zaman ortaya çıkan, ataların ruhlarından bize doğru akıp gelen, tarih içinde devam etme gücü veren değer olduğunu belirtmiştir. (Tural, 1997: 225-229)

“Millet, coğrafî bir zümre değildir. Irk veya kavim demek de değildir. Siyâsi bir zümre de değildir. O hâlde millet nedir? Millet, dilce müşterek olan ve aynı terbiyedeki bireylerden meydana gelen kültürel bir zümredir.”(Gökalp, 1973: 277) Bir milletin kültürü ise geçmişinden süzülerek yoğunlaşan ve olgunlaşan maddî ve manevî değerlerin tamamının, zaman içinde kendine has, duyuş, düşünüş, ifade ediş şekli ile ortaya çıkan, daha da önemlisi millet vicdanı dediğimiz o hassas dokuda, her daim yaşayan değer hükümleridir.

Bireysel olmaktan çıkan ve topyekûn ve hatta millî bir davranış hâlini alan, toplumsal kültürün de kaynağını oluşturan değerlerin, nesiller arası en kolay ve en emin aktarıcısı, hiç şüphesiz dildir. Dil: “Kültür, tarih bakımından mevcudiyeti kesin olarak bilinen bir toplumun, sosyal etkileşme yolu ile nesilden nesile aktarıldığı, maddî ve manevî yaşayış tarzının temsil ve tecelli bakımından yüksek seviyedeki bir bileşiği olan, sebebi ve sonucu açısından ise fertle topluma mensubiyet şuurunu, özel bir kimlik kazandırma, bütünlüğe kılma, yaşayan çevreyi ve şartları kendi hedefleri doğrultusunda değiştirme arzusu ve iradesi veren değer, norm ve sosyal kontrol unsurlarının belirlediği bir sistemdir.”(Tural, 1982: 52)

2. Benzeştiren Kültür

Toplum içinde kişiye aitlik ve mensupluk kazandırmak yolu ile ‘benzeştirme’ işlevi taşıyan değerlerin ve davranışların biçimlendirdiği hayat alanına kültür denilmelidir. Burada benzeştirmeyi ideoloji veya siyâsi bir amaç gibi düşünmeksizin, etkilerini kendiliğinden sürdüren değerler, kurallar ve sosyal denetim öğelerinin bütününe kültür olarak anlaşılması gerektiği savunuyoruz.

Sosyoloji bilimi ile uğraşanlar, kültürün vücut bulduğu millî değer kavramına oldukça geniş bir anlam yüklerler. Dil bilimciler ise, millî değerlerden birinin atalar sözü ve bu sözlerin millî bünyede dolaşımını sağlayan damarın da dil olduğunu çok iyi bilirler.

B. Birikim ve Ortak Değerlerin Sözlü Taşıyıcısı: Atalar Sözü

Her dil kendine özgü bir sistemdir. Bu sistemin kurgulanması da kurallar düzenine dönüşmesi de kişi, kişiler veya örgütlü bütünlükler aracılığı ile değil, o

toplumun hayatı algılayışının sonucu olan dil mantığı ile geçerlidir. Mükemmel bir kurguya sahip olan dil dediğimiz bu karmaşık sistem, insanları bazen ikaz ederek, bazen salık vererek, bazen de emir cümlelerini kullanarak işlevini sürdürüyor. Bu işlev ise, yetişmekte olan nesillere, millî kültür ve karakter hâline gelen değerleri aktarmayı, öğretmeyi, uygulatmayı hedef edinmiştir. Bu hedefin en tepedeki hedefi ise ‘benzeştirmektir’. Bir ortak dilin üyesi olan bireyler, geçmişe ait birikimleri dil yolu ile edinerek, günlük anlaşmadan uzmanlık gerektiren alanlara kadar dili kullanırlar. İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana, kendisine has bütünlüğü sağlayan dilin üyeleri, bir yandan kendi kültür dairelerini oluştururken, diğer yandan, insanlığa ait, adına kültürel miras da denilen birikimi yaratırlar.

Her milletin kendine özgü bir kültürel mirası vardır. Yetişmekte olan nesillere dildeki anlatım yolu ile aktarılan ve sözlü anlatım geleneği dediğimiz yolla ifade bulan, bu ölçsüz hazinenin, adeta bir altın anahtarı sayılan, atalar sözü de kültürel mirasın bir parçasıdır.

Toplumun miras kabul ettiği değerlerin, kuşaktan kuşağa aktarımı görevini üstlenen ve kültürlleme yöntemi ile devamını sağlayan en küçük birimi ailedir. “Aile kurumu sağlam kurulmuş olan ve tabii şekilde yaşatılabilen toplumlarda sadakat, namus, dürüstlük, şefkat, merhamet başta olmak üzere, insani yüce değerler, daha kolay korunmakta ve canlılığını devam ettirmektedir. Aile kurumunda insanlar eğitilip, değer ve davranış aşılanmaktadır. Türklerde, aile içinde kültürlleme metotları, üç şekilde karşımıza çıkar”; bunlardan biri de atalar sözüdür.² **Atalar sözü**³, “arka arkaya gelen nesillerin, yüzyıllardır geçirdikleri tecrübe ve bunlara dayanan düşüncelerden doğan ve halk tarafından benimsenen, halkın düşüncesini yansıtan ve mutlaka bir hüküm belirten, yol gösterici, öğüt

² Prof. Dr. Sadık Tural’ın, **Tarihten Destana Akan Duyarlılık**, isimli kitabında, “**Dedekorkut** Destanlarında Aile” başlığını taşıyan bölümde, aile içindeki kültürlleme metodlarından diğer ikisi; **1. Sözsüz anlatım**: Sadece davranış yolu ile aktarılan değerlerin benimsenmesi, **2. Sözlü anlatım**: Masal, efsane, destan anlatımı yolu ile değerlerin benimsenmesi olarak değerlendirilmiştir ki bize göre de her iki madde de değinilen anlatım yolu, yukarıda örnek gösterdiğimiz, **Atalar sözü** olarak geçen maddede, toplum hayatında hem sözlü ifadede hem de davranışlardaki sözsüz ifadede, bireylerin değer anlayışlarının içine yerleşerek birbirlerine davranış yönünden modellik etmesi bakımından yerini çoktan almıştır. Ayrıntılı bilgi için **bk.:** Prof. Dr. Sadık Tural, **Tarihten Destana Akan Duyarlılık**, 5. Baskı, Yüce Erek Yayınevi, Ankara 2006.

³ **Atalar sözü** konusunda bu güne kadar çok sayıda çalışma yapılmıştır; ancak bize göre bu çalışmaların derinlemesine ve çok yönlü olmasından dolayı en önemlilerinden biri, Ömer Asım Aksoy’un, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, adlı çalışmasıdır. Bu kitapta Aksoy, sadece Atalar sözlerini derleyip alfabetik sıraya göre dizmekle kalmamış, atasözü ve deyim kavramlarını ayrıntılı olarak açıklayan bir etüd çalışması da yapmıştır. Daha sonra, özellikle Halk Edebiyatı ve Dialektoloji sahasında çalışmalar yapacak bilimcilere ışık tutacağına inandığımız, yurdumuzun çeşitli bölge ve şehirlerinden derlenmiş olan, Atalar sözleri ve deyimleri de bir araya getiren bir kaynak hazırlamıştır; fakat bu kitabında neden sadece kısa bir önsözle yetindiğini ve kitabın içerdiği kavramlara yönelik, başvuranların aydınlanmasını sağlayıcı nitelikte bir etüd çalışmasına yer vermediğini bilemiyoruz. (bk. Ömer Asım Aksoy, **Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler**, TDK Yayınları 279/331, Ankara, 2004)

verici, az kelime ile çok anlam taşıyan, kalıplaşmış sözlerdir.” (Üçer, 1998: 8) “Atasözleri ile belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir.” (Aksoy, 1971: 19) Hemen her milletin dilinde, atalara ait sözler vardır. Bu sözler, ait olduğu milletin niteliklerinin, yaşayış tarzının, düşünce sisteminin aynasıdır, dünya görüşünün özüdür. Kısaca millî birikim ve bütünlüğün alt yapısını oluşturan, birleştirici, ortak değer ve davranışların sözlü taşıyıcısıdır.

1. Atalar Sözü'nün Oluşumu

İnsanoğlu, toplum olma niteliğine sahip olduğundan bu yana, sosyal bir düzen çerçevesinde varlığını sürdürme gayretinde olmuştur. Tarih öncesinde kurulan ve yazıyı keşfederek, toplum veya halk olma vasfını medeniyete çeviren, bizim de bu nitelikleri sayesinde dikkatimizi çekmeyi başaran, sadece dikkat çekmekle kalmayıp, her alanda örnek teşkil eden, kurguladıkları sosyal yaşantı ile ilkel bir topluluktan medenî bir topluma dönüşmenin ipuçlarını veren bu insanlar⁴, tarihteki rollerini başarı ile sergilemiş ve günümüz toplumlarına hayati mesajlar iletmışlerdir.

Milattan öncesinden günümüze kadar ulaşan çivi yazılı tabletlerden, çivi yazısı uzmanlarının da yardımı ile çıkardığımız sonuç, toplum hayatının düzenini ve devamını sağlamak adına, ticaretten yönetime, eğitimden inanişâ değin, toplumun sahip olduğu değerlerden yola çıkarak, neyin yasak, neyin mubah sayıldığını belgelemek ve karara bağlamak suretiyle yapılan düzenlemelerin oluşturduğu yaşayış sisteminin, o çağlardaki insanları nasıl etkilediği ve bizlerin de bundan ne kadar etkilendiğimiz değil midir?

Demek oluyor ki, kurulan yaşantı sistemi, sadece toplumların ayakta durmasını ve ileri adımlar atarak medeniyet olma yolunda ilerlemesini sağlamakla kalmıyor; kuşaktan kuşağa aktarılan bir öğreti şeklini alıp, kendi kendini de ayakta tutmayı ve hayatta kalmayı başarıyor.

O hâlde, şunu söyleyebilir miyiz? Çağlar boyunca toplumlar yaşantı sistemlerini yaratmakla kalmamış, yaşantı sistemleri toplumları yaratmış ve hatta yönetmiş. Zira, bir toplumun sağlıklı bir yaşam sürmesinin ve uzun ömürlü olmasının ön şartı, kaliteli bir yönetimdir.

⁴ Asya kökenli Sümerler, tarihte, yazıyı bulan kavim (medeniyet) olarak yerlerini alırken, Eski Mezopotamya tahiri ve uygarlığının da sağlam kültürel temellerini atmışlardır. Ancak, uygarlığın beşiği kabul edilen Anadolu ve Mezopotamya topraklarında, uygarlık tek bir kavime mal edilmemiştir. Sümerlerin kültür temelleri üzerine Mezopotamya’da Sami kökenli kavimler (Amurrular, Asurlular) teşkilatı mükemmel bir yapı kurmuşlar ve daha sonra Babil ve Asur devirlerinde (Eski, Orta Yeni Babil ve Asur Devirleri olarak da ayrılırlar) bu kültürel miras korunmuştur. Mezopotamya’dan, Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu’ya, ticaretle birlikte yazıyı da taşıyarak, Hititler, Urartular vb. Anadolu halklarının da medeniyet yolunda ilerlemelerine önyak olmuş ve bizlere de bu anlamda yol gösterecek nitelikte çivi yazılı belgeler bırakmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Füzûzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, TTK yay. Ankara 1962 ve Füzûzan Kınal, **Eski Mezopotamya Tarihi**, A.Ü. DTCF yay. Ankara 1983.

Kaliteli bir yönetimin oluşturulması için de bir takım hukukî kurallara, başka bir deyişle yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bu anlayış, insanlık tarihinin neredeyse başlangıcına kadar uzanır. Daha o dönemlerde, “birer kanun olmadıkları hâlde, örf, âdet, gelenek gibi kavramların ve toplumsal ahlak kaidelerinin içinde düşündüğümüz benzer olaylar, daha önce uygulanmış olan çeşitli kanunlarla ilgili davranışların, tekrar etmesi ile meydana gelmiştir.” (Bilgiç, 1963)

Tarihî devirlerden önce ve tarihin başlangıcı saydığımız, yazının kullanılmaya başlaması ile eski çağ tarihin ilk devirlerinde yaşamış olan toplumlar, kendilerini, gelenek hâline getirdikleri, yaptırım gücü yüksek bir takım kurallarla yönetiyor ve her türlü işlerini yürütüyorlardı. Bu gibi toplumsal kuralların, yazının icadına müteakip, zaman içerisinde yazılı hâle geçmiş olanlarına, kanun adının verildiğini biliyoruz.

Toplumsal kuralların, yazılı hale getirilmesi deyince aklımıza Babil Kralı Hammurabi⁵ geliyor. (Günaltay, 1987: 512) “Kral Hammurabi yirminci yüzyılın başlarında yapılan araştırmalarda kaşımıza ilk kanun yapan kral olarak çıkıyor.”⁶

⁵ Hammurabi: Mezopotamya’da kurulan Eski Babil Devletinin kralı. Kesin tarihi hala kesin tarihi tartışma konusu olmakla beraber, Kral Listelerine* göre, kendisinden önce 29 yıl krallık yapan Sin-muballit’ten sonra tahta çıkmış ve MÖ 1783’ten itibaren 43 yıl hüküm sürmüştür. Bazı kaynaklara göre ise MÖ 1728-1686 yılları arasında hüküm sürmüştür. Mezopotamya’nın büyük küçük şehir devletlerini birer birer zapt ederek, Sümer ve Akad ülkelerini büyük bir imparatorluk hâline getirip, merkezi bir hükümdarlık kuran kraldır. Asıl ününü, ülkesinde geçer olan kanunları derleyip ve hatta kısmen de bunların üzerinde bazı reformlar yaparak, bir kanunname meydana getirmiş olması ile kazanmıştır. (Ayrıntılı bilgi için **bkz.:** M. Tosun- K.Yalvaç, **Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Saduqa Fermanı**, TTK Yay., Ankara, 1975).

⁶ **Kral Listeleri: bkz.:** Dr. Arın Engin’in, **Atatürkçülük Savaşımızda Türk Uygarlığı Tarihi ve Sümer Türkleri, Atatürkçülük**, Kültür Yay., Sayı: 24, İstanbul, adlı kitabında geçen listelerdir. Günümüzde Hammurabi’nin bir kral değil, peygamber olduğunu savunanlar da vardır. Onlara göre Hammurabi, Arap kavminin tarih öncesi uzantılarında yaşamıştır. Bu gibi söylem ve tartışmaların asıl kaynağının tarihsel bilgilerden çok, İslamiyet’i farklı kalıplara sokma amaçlı ideolojik oyunlar olduğunu belirtelim. Konuyu inanış sistemlerinden çok, dil yönünden değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır; çünkü Mezopotamya ve Önasya’da konuşulan Eskiçağ dillerinin bir kısmının, Sami dil grubuna girmesi ve Arapçanın da aynı dil gurubundan olmasının dışında bir bağlantı bulunmamaktadır; zira, o dönemlerde toplumlar çok tanrılı bir inanış sistemi içindeydiler. Her türlü tabiat varlığı ve olayının bir tanrısı veya tanrıçası vardı. Örneğin Fırtına Tanrısı Utu, Gök Tanrısı “Anum”, Sular Tanrısı “Enki (Ea)”, Çoban Tanrısı “Dumuzi”, Güneş Tanrısı “Samas”, tanrıça “İstar”, “Inanna” vb. örnekler çoğaltılabilir. İslamiyet’te ise “Tanrı” kavramında dişi veya erkek karakter bulunmaz. Üstelik Kral Hammurabi, bu Tanrı veya tanrıçalardan hangisinin temsilcisi olabilir? Üstelik her Tanrı için bir peygamber varsa eğer, toplumda tanrı sayısı kadar peygamber de olmalı. İnanış sistemleri içerisinde, toplumlar daima kendilerini idare eden kişi veya kişilerin, tanrıların elçileri, yeryüzündeki temsilcileri oldukları yönünde bir inanış, beklenti ve anlayışa sahip olmuşlardır. Bu konudaki söylem ve iddialar da bize göre toplumun yöneticisine bu tarz bir anlam yüklemesinden doğan bir davranışın çarpıtılmasından öte değildir.

Hammurabi Kanunları: 1902 yılında Fransızlar tarafından Elam’ın başkenti Sus antik şehrinde yapılan kazılarda bulunmuştur. Bir stel üzerine, Babilceye has çivi yazısı ile çepeçevre yazılan kanun metni bir prolog, 282 madde ve bir epilogdan ibarettir. Stelin Sus şehri kazılarında bulunması ile önceleri Elamlılar’ın MÖ. XII. yüzyılda Babil’i işgalinden sonra savaş ganimeti

(Steele, 1948) Ülkesini yönetebilmek için halkının hak ve sorumluluklarını belirten, sosyal düzenin temini için kanun düzenleyen ve toplum yaşayışını her alanda hükme bağlayan Babil'in Kralı Hammurabi, bu kanunları birden bire oluşturmamış ya da durduk yere, kendiliğinden meydana gelmemiş. Tarihsel sürece baktığımız zaman, Hammurabi'nin öncesinde Lipit-istar⁷ kanunları başta olmak üzere, saha ile ilgilenenlerin dışında pek tanınmayan, çok sayıda kanun⁸ biliyoruz. **Lipit-İstar Kanunları**, Kral Hammurabi'ye örnek teşkil eden ve kendisinden yaklaşık yüz elli yıl önce kaleme alınmış kanunlardır (Kramer, 1963). “Çivi yazılı belgelerden anlaşıldığına göre, o devirlerde sadece kanunla değil çeşitli fermanlarla da toplumsal düzenlemeler getirilmiştir.” (Ebeling-Mainner, 1938: 148) **Fermanlar**⁹, halkın huzurunu sağlamak amacı ile halka duyurulan, yayınlanan bildirimlerdir. Tıpkı birer kanun gibi tanınan bu bildirimlere günümüzde “kanun hükmünde kararname” karşılık gelmektedir. Hammurabi'den yaklaşık yüz yıl sonra yaşamış olan Kral Ammi-Saduqa¹⁰ın yine kendi ismi ile anılan fermanı (Yalvaç-Tosun, 1975) karşımıza çıkıyor. Osmanlı döneminde ise hükümdarların zaman zaman, dönemin ihtiyaçlarına yönelik toplumsal düzenlemeler getirmek amacı ile fermanlar çıkardıklarını biliyoruz.

Bir de kanunla, fermanla gelen yaptırımlardan olmayıp, toplum yaşayışında var olan ve süregelen, yazısız kurallar olarak adlandırdığımız, toplumsal düzeni sağlayıcı sistemde rol alan unsurlar vardır. Bunlar, hemen her toplumun yaşadığı olaylar, edindiği tecrübeler ve alınan derslere paralel olarak, zamanla toplumun dil dünyasına yerleşen ifadelerdir. Toplumlar, bu tecrübe ve birikimlerinden doğan sınırlayıcı veya düzenleyici kurallarını, kanun gibi madde madde yazıya dökmese de, sözlü anlatım yolu ile dilden dile, nesilden nesile aktarırlar. Bu birikimler toplum bireyleri arasında kabul görür, değer taşır ve uygulanarak davranışa dönüşür. Bu birikimlerin adlarından biri de atalar sözüdür. Bu sözler, tıpkı birer

olarak alıp Sus'a götürdükleri sanılmış; fakat Kral Hammurabi'nin, hâkim olduğu bütün şehirlere birer stel diktiği anlaşılmıştır. Stel, bugün Paris'in Lûr Müzesi'nde bulunmakta. (B.E sin, Ankara Üniv. Eskiçağ Dilleri ve Edeb. Böl. Kültür Tarihi ders notları)

⁷ **Lipit-İstar:** Sümerlerde, İsin (Larsa) Hanedanlığının 5. Kralı. (MÖ 1934-1924) sadece 11 yıl tahtta kalmıştır. Hammurabi öncesi yazılmış kanunlardan en gelişmiş ve en tanınmış olan kanunlar da **Lipit-İstar Kanunları** olarak anılmaktadır. **Lipit-İstar Kanunları, Hammurabi Kanunlarından** yaklaşık 150 yıl önce ve Sümerce kaleme alınmıştır. **Lipit-İstar Kanunları** 1947 yılında R.Steele tarafından bulunmuş ve neşredilmiştir. (B. Esin, AÜ. DTCF Lisans Tezi).

⁸ Hammurabi öncesi kanunlar hem Sümerce hem de Akadca yazılmıştır. Mezopotamya'da bugüne kadar bulunan kanunlar yazılış sırasına göre şunlardır: **I. Sümerce Yazılı Kanunlar: Urukagina Kanunu, Ur-Nammu Kanunu, Ana-ittisu Kanunu, Lipit-istar Kanunu; II- Akadca Yazılı Kanunlar: Eşnunna Kanunu, Hammurabi Kanunu, Orta Asur Kanunları** (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Füzuran Kınal, **Eski Mezopotamya Tarihi**, A.Ü. DTCF yay. Ankara 1983).

⁹ **Ferman:** bkz.: **Türkçe Sözlük**, TDK Yay. Ankara, 2005.

¹⁰ Ammi-Saduqa: Babil kralıdır. Yazdığı ferman kendi adı ile anılmaktadır. Eski Babil'de bu tip belgelerin bol bulunması lazım gelirken daha çok Asurlular'da rastlıyoruz. Belgenin kırık bir nüshası, Londra'da British Museum'dadır.

kanun gibi içinde yaşadığı toplumun sosyal dengesini sağlamakla yükümlüdür; ve hiçbiri de birden bire ortaya çıkmamıştır.

Tarih boyunca, toplumun karşı karşıya kaldığı çeşitli sosyal durumlar ve olaylardan ortaya çıkan sonuçlar ve tecrübeler, deneme yanılma yolu ile öğrenilen davranışlar veya alınan bireysel ve toplumsal tavırlar, zamanla olgunlaşmış ve toplumsal yaşayış sisteminin bir parçası hâline gelen atalar sözü ortaya çıkmıştır.

Atalar sözünün oluşumunda her ne kadar bireysel deneyimlerden yola çıkılmışsa da bu deneyimler şimdiki zamanı geçip, geniş zamana yerleşen ve toplumsal kullanıma açılan birikimlerin sonuçlarıdır.

Altını çizerek belirtmeliyiz ki, atalar sözünün, çok daha önceleri söylenen tekerlemelerden koparak, zamanla ayrı birer ifade hâlini aldığına ve bu yüzden kalıplaşmış hâlde bulunduğu dair bir görüş benimseyen bilim adamları da var. Sayıları az olmakla beraber bu görüşü benimseyenler, söylenişi kolay ve akıcı bir ifadenin ancak tekerlemelerde bulunabileceğini, tekerlemelerin zamanla ya aşınan, kısalan veya işlevselliğini kaybeden ve atalar sözü, deyimler gibi halk arasında sıkça kullanılan ifadelere dönüşmüş olabileceğini savunuyorlar.

2. Kuralların ve Beklentilerin Nesilden Nesile Aktarılması

Toplumların kendilerine özgü yaşantılarında, sahip oldukları değerler, uygulamaya geçişinden itibaren, toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda gelişerek yerleşir. Ancak, değerlerini davranışa dönüştürmeleri şartı ile bu mümkündür; çünkü sahip olunan değerler, bireysel ve sosyal bir davranışa ya da tavır alma hareketine dönüştürülemez ise, değer vasfı taşıyamazlar. Değerleri davranışa dönüştürüp, nesilden nesile aktarımını sağlayan araç dildir. Dil, birer davranış şeklini alan toplumsal değerlerin tümünü, hem kendi bünyesinde barındırıp yaşatma özelliğine sahiptir hem de yetişen nesillerin, yaşama dair davranışlardan haberdar olmalarının sağlayıcısıdır. Dil, toplumdaki bireylerin her birinin ayrı ayrı aydınlanmasını sağlayarak, bireysel kapasiteye bağlı idrak kabiliyeti yolu ile davranış öğretir ve yerleştirir. Dil, bir bakıma içinde yaşadığı topluma, insan olmanın gereği sayılan geleneksel, dinî, ahlâki, hukuki davranışların da öğreticisi olmak ve bir sonraki nesile aktarımını sağlamakla yükümlüdür.

Dilin, toplumsal değer ve davranışları, gelecek nesillerin geçmişinden öğrenip benimseyerek devam ettirebilmeleri için kendisine göre araçları vardır. Bu araçlardan biri, önceki nesillerin deneyimle sabitlenen davranışlarını, dil yolu ile aktaran atasözleridir. “Eski eserlerde ‘sav’ adıyla anılan bu güzel sözler daha sonraları ‘mesel/darb-ı mesel’ de denilen, tamamı birbirinden farklı hayat felsefelerini ifade eden bu veciz cümlelerin, günümüze yansıttığı gerçekler, asırların görgü, kültür ve tecrübeleri ile beslenip, halk hafızasında yaşayıp durmaktadır.” (Ağca, 2001: 112).

Ulusal kültürün nesilden nesile aktarmak, ortak bir kültür yolu ile nesiller arası bağıllık sağlamak bir dilin temel görevleri arasındadır. Her toplumun kendi deneyimleri doğrultusunda geliştirdiği ve toplumdaki bireylerin hayata dair küçük veya büyük adımlar atarken dikkate aldığı atalar sözü, dilin sözlü anlatım geleneğinde vücut bulan, toplumun yaşayış sistemini dile getiren, bireyi toplumla bütünleştirmek için dile hizmet eden bir toplumluk mirasıdır. Aynı zamanda bu mirasın koruyucusu ve taşıyıcısıdır.

C. Dil Eğitiminde Atasözlerinin Kullanılması

Dil eğitiminde dil sanatları ya da dil becerileri olarak adlandırılan dört temel alan vardır. Bunlar: Dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazmadır. Bu eğitim alanlarının yanında dilin özelliklerinin, imkân ve zenginliklerinin farkına varılmasını sağlayan dil bilgisi öğretim alanı da dil eğitimi ve öğretiminin bir parçasıdır.

Ülkemiz örgün eğitim sisteminde Türkçe öğretiminin amacı, ulaşılabilecek hedefler ve kazanımlar Türkçe öğretim programlarıyla belirlenmektedir. Türkçe Dersi Öğretim Programı (6, 7, 8. Sınıflar)¹¹’nda öğrencilerin kazanımlar ve etkinlikler yoluyla dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma becerilerini geliştirmeleri, dilimizin imkân ve zenginliklerinin farkına vararak Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanmaları hedeflenmektedir. Böylece öğrenciler, dil sevgisi ve bilinci kazanarak öğrenme sürecinde daha verimli olacak, kendilerini hayata ve geleceğe hazırlayacak birikimi edineceklerdir.

Türkçe Dersi Öğretim Programı (6, 7, 8. Sınıflar)’yla dinlediklerini, izlediklerini ve okuduklarını anlayan; duygu, düşünce ve hayallerini anlatan; eleştirel ve yaratıcı düşünen, sorumluluk üstlenen, girişimci, çevresiyle uyumlu, olay, durum ve bilgileri kendi birikimlerinden hareketle araştırma, sorgulama, eleştirme ve yorumlamayı alışkanlık hâline getiren, estetik zevk kazanmış ve millî değerlere duyarlı bireyler yetiştirilmesi amaçlanmıştır (MEB, 2006: 3).

Dil, toplumda davranış benimsetimini sağlamaktadır; ancak, davranışları aktarabilmek için de dil eğitimine ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle dili, davranışlar yolu ile öğretebiliyoruz. Dil ile davranış birbirleri ile sürekli bir etkileşim hâlinde olduğuna göre, dilin davranışa dönüşen ve davranışların dile geldiği durumlardan biri atasözleridir. İnsan davranışlarını doğrudan veya dolaylı yoldan etkileyip şekillendirdiği için eğitim bilimi alanında çeşitli çalışmalar yapılmıştır.¹¹

“Atasözleri bir bakıma molozu atılmış, komprime, süzme sözlerdir.” (Elçin, 1986: 628). Bir dilin iç yapısını, anlatım yollarını, o dili konuşan toplumların

¹¹ Eğitim Bilimleri sahasında daha çok, atasözü ile eğitim ve atasözlerinde eğitim konuları üzerinde durulmuş; bu konularda oldukça önemli mesafe kat edilmiştir. Ancak, sahanın genişliğini ve eğitim alınındaki ihtiyaçlarını düşünerek diyebiliriz ki bu konuda yapılan çalışmalar hem sayıca yetersizdir hem de bakış açısı yeterince geniş tutulamamıştır. Temennimiz eğitim bilimcilerin konuyu, sadece bir eğitim anlayışı yönündeki kazanım olarak değerlendirmek yerine, aynı zamanda bir metot bilgisi olarak bakmaya çalışmalarıdır.

çeşitli niteliklerini ortaya koyan deyimlerle, toplumun dünya görüşünü, deneyimlerini yansıtan atasözlerinin dil hazinesinde önemli bir yeri vardır. Bu öğelerin incelenmesi, yalnız bir dilin söz varlığının değil, çeşitli dil bilim sorunlarının da aydınlanmasına yardımcı olur (Aksan, 1980: 62-73).

Bu sözlerde göze çarpan pek çok özellik, sadece eğitim bilimciler ile dil bilim ve dil bilgisi bakımından filologları değil, aynı zamanda tarih, sosyoloji, felsefe, psikoloji ve edebiyat bilimlerine ışık tuttuğu için bu çeşit bilimlerle uğraşanları da cezbetmiş ve ilgilendirmiştir.

Biz konuya atasözlerindeki eğitim kavramı veya bu sözlerin eğitime katkıları gibi klasik bir eğitim anlayışı mantığı içinde bakmak yerine, bu sözlerden yararlanarak vereceğimiz dil eğitiminde, nasıl bir metot ile neleri kazandırıp geliştirebiliriz arayışında olacağız.

Dil eğitimi çalışmalarında, araç olarak öğretilen dile ait edebî ürünlerin kullanılması sıkça başvurulan yollardan biridir. O dilin kelime zenginliğini, anlatım gücünü, ifade birliğini ve kültürel birikimini yansıtan malzemeler dil öğretiminin araçlarındandır. Bu araçların göz ardı edilenlerinden biri atasözleridir.

Genel olarak dil eğitiminde özel olarak da Türkçe eğitiminde atasözlerinden yararlanılarak verilecek bir eğitim ile; dilin kuralları, kullanılabilecek en güzel ve en anlamlı örnekleriyle verilmiş olur. Atasözlerinden yararlanarak verilecek dil eğitimi, dilin ifade gücünü ve dil mantığını sezdirerek öğrettiği, kavram birliğini sağladığı ve kelime servetini zenginleştirdiği için davranışa dönüşmesi yönünden daha kalıcı olacaktır. Böylece, doğru sesletme sorunu, anlam ve kavram kargaşası, kelime serveti yetersizliği gibi birtakım sorunların çözümüne de katkı sağlanacaktır. Bunun yanında toplumsal değerlerimiz ve kültürel mirasımız bugünkü kuşaklara benimsetilmiş, gelecek kuşaklara da aktarılmış olacaktır.

Çok geniş ve çeşitli anlamlarda kullanılan atasözleri, günlük hayatta en çok başvurduğumuz söz varlıklarımızdandır. Öğüt vermek, örnek göstermek, sözüme güç katmak düşüncelerimize delil bulmak, duygu ve düşüncelerimizi en kısa yoldan belirtmek istediğimiz zaman atasözlerinden yararlanırız.

Atasözleri, özellikle söyleyişi kuvvetlendirme, fikirlerimize kuvvetli birer kanıt oluşturma ve az sayıda cümle ile öz ifadeler kurabilme açısından konuşma ve yazma eğitiminde; ilgi ve merak uyandırma açısından dinleme eğitiminde; metinlerdeki söyleyişleri daha anlamlı hâle getirip, vurgu ve tonlamayı kolaylaştırma açısından okuma eğitiminde kullanılabilecek araçlardır (Baş, 2002: 62).

Türkçe eğitimi ve öğretimi ülkemizde ağırlıklı olarak örgün eğitim sistemi içinde gerçekleştirilmektedir. Bu sistemin temelini de öğretim programları oluşturmaktadır. Türkçe öğretim programlarında belirtilen pek çok kazanımın öğrenciye davranış olarak aktarılmasında atasözlerinden yararlanma imkânı

bulunmaktadır. Hatta atasözleri, dil eğitiminde kullanılan pek çok edebî ürünün adının dahi belirtilmediği bu programlarda kazanım olarak yer almaktadır.

1-5. Sınıflar İlköğretim Türkçe Öğretim Programı ve Kılavuzu'nda dört ve beşinci sınıflara ait konuşma ve yazma kazanımlarında atasözlerine yer verilmektedir.

4. Sınıf

K.2.3. Konuşmasında söz varlığını kullanır. (**Açıklama: 2. 3.** Konuşmalarında deyim, atasözü, tekerleme, mani, özlü söz, mecaz, mizahî ögeler kullanması teşvik edilmelidir (MEB, 2005: 91).

Y.2.6. Yazılarında söz varlığından yararlanır. (2.6. Yazısını güçlendirmek amacıyla deyim, atasözü, özdeyiş vb. kullanmaya özendirilir.) (MEB, 2005: 101).

5. Sınıf

K.2.3. Konuşmasında söz varlığını kullanır (2.3. Deyim, atasözü, tekerleme, mani, özlü söz, mecaz, mizahî ögeler.) (MEB, 2005: 116).

Y.2.6. Yazılarında söz varlığından yararlanır (2.6. Yazısında anlamı zenginleştirmek amacıyla deyim, atasözü, özdeyiş vb. kullanmaya özendirilir.) (MEB, 2005: 126).

6, 7 ve 8. Sınıflar Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda da atasözleri kendine yer bulmuştur.

Konuşma

K.3.6. Atasözü, deyim ve söz sanatlarını uygun durumlarda kullanarak anlatımını zenginleştirir (MEB, 2006: 20).

K.5.4. Yeni öğrendiği kelime, kavram, atasözü ve deyimleri kullanır (MEB, 2006: 22).

Okuma

O.4.1. Kelimeler arasındaki anlam ilişkilerini kavrayarak birbiriyle anlamca ilişkili kelimelere örnek verir. (Eş sesli kelimelerle ilgili metinler -şiir, mâni, atasözü vb- okunur, kelimelerin anlam farkları söylenir. Hazırlanan bulmacada numaralandırılmış karelerdeki harfler birleştirilerek atasözü veya deyim bulunur.)

O.4.3. Okuduğu metinde geçen kelime, deyim ve atasözlerini cümle içinde kullanır. (Metinde geçen bir deyim veya atasözyle ilgili oyun hazırlanır.) (MEB, 2006: 27).

Yazma

Y.2.6. Atasözü, deyim ve söz sanatlarını uygun durumlarda kullanarak anlatımını zenginleştirir.

Y.3.2. Düşünce yazıları yazar. (“Bir elin nesi var, iki elin sesi var.” atasözü tahtaya yazılır. Öğrencilere ne anlama geldiği sorulur. Öğrenciler, atasözünde anlatılana benzer bir durumla karşılaşmış ve karşılaşmadıkları hakkında konuşurlar. Sınıf iki gruba ayrılarak bildikleri atasözlerini yazarlar. Yazdıkları atasözlerinden birini seçerek 3-5 paragraflık bir metin oluştururlar.) (MEB, 2006: 31).

Y.5.2. Yeni öğrendiği kelime, kavram, atasözü ve deyimleri kullanır (MEB, 2006: 34).

Türkçe öğretiminin genel amaçları ve İlköğretim 1-8. sınıf Türkçe dersi kazanımları çerçevesinde atasözlerinin Türkçe eğitimi ve öğretiminde kullanılabileceği bazı alanlar örneklerle açıklanmaktadır.

1. Türkçeyi Sevdirmeye ve Dil-Kültür İlişkisini Kurma

Millî eğitimin genel amaçları ve temel ilkeleri doğrultusunda Türkçe öğretiminin amaçları belirlenmiştir. Programlarda;

Yazılı ve sözlü ürünlerle Türk ve dünya kültürünü tanımalarını sağlamak, Türkçeyi sevmelerini, doğru ve etkili kullanmalarını sağlamak,

Millî, manevî, ahlakî, tarihî, kültürel, sosyal, estetik ve sanatsal değerlere önem vermelerini sağlamak; millî duygu ve düşüncelerini güçlendirmek (MEB; 2005: 16).

Okuduğu, dinlediği ve izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmaları; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerini sağlamak (MEB, 2006: 4), şeklinde ifade edilen amaçlara ulaşabilmek için, kültürümüzün derin süzgecinden geçen ve dilimizin zengin içerikli söz varlıklarından olan atasözlerinden yararlanılabilir. Türkçenin zenginliği ve dil-kültür ilişkisi açıklanırken doğrudan atasözlerinden yararlanılacağı gibi, atasözlerinin Türkçe dersindeki değişik şekil ve zamanlarda kullanılmasında da belirtilen konuya değinilebilir.

2. Dil Mantığını Geliştirme

Her dilin kendine özgü bir sistemi vardır. Bu sistemin kurgulanması da kurallar düzenine dönüştürülmesi de kişi, kişiler veya örgütlü bütünlükler aracılığı ile değil, o toplumun, hayatı algılayışının bir sonucu olan dil mantığı ile geçerlidir.

Dil mantığı, gerek kelimelerin eklenme biçimi, (kök ve gövde oluşumları) gerekse, aldıkları ekler yolu ile cümle içinde kazandıkları yeni işlev ve anlamları bakımından, dil bilgisi kurallarının üstünde ve dışında bir kendiliğindenlik ile özüne uygun bir mantık dizilimi oluşturur. En rastgele kullandığımız ifadeden, en özenli cümlelerimize kadar korkarak kaçındığımız şey, anlatamamak veya yanlış anlaşılmasıdır. Buna meydan vermemenin yolu ise, kelimelerin o ifadeye niçin girdiğini, nerede durması gerektiğini, hangi eklerle öncekine, sonrakine bağlanmak zorunda olduğu gerçeğini bilmek ve farkında olmaktır. Bu farkındalığın temelinde dil mantığı vardır.

Örneğin: Önce sıradan kelimeler ve bunlara uygun çeşitli ekler verelim.

Veli anne kapı heyecan karşılamak.

-sini-da-la-ladı

“Veli annesini kapıda heyecanla karşıladı.”

Şimdi de kalıp cümleler olarak, çoğu zaten ezberde olan atalar sözlerinden örnekler verelim.

Kaz-gelmek-yer-tavuk-esirgemek.

-(e)n-den-(n)mez

“Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez.”

Elma- dal- durmak- herkes-taş -atmak

-da-unca-ını-(a)r

“Elma dalda durunca herkes taşıyı atar.”

Fukara-iş-baklava-yemek-kırılmak-diş

-nın-i-iken-r

“Fukaranın işi baklava yerken kırılır diş.”

Atalar sözünden verdiğimiz örneklerde, kelimeleri ve eklerini hiç tereddütsüz, kolayca bir araya getirebiliriz; çünkü daha önceden aşına olduğumuz, hatta ezbere bildiğimiz bir kalıp cümle ile karşı karşıyayız.

Dil bilgisi kurallarının ve kelimelere gelen çeşitli eklerin öğretiminde, verilen sıradan bir cümle örneği akılda kalmayabilir; ama ezberdeki bir cümleden hareketle veya kalıplaşmış bir cümle ile verilen örnekler daha sonra kolayca hatırlanacağı için, cümledeki kelimelere gelen ekler ve kurallar da daha kolay akılda kalacak ve öğrenilecektir. Ayrıca verilen başka kelime ve eklerin çıkarımına da (örnek olarak akılda kaldığından) yardımcı olacaktır. Bu yolla çeşitli dil bilgisi kurallarını, eklerin kelimeye bağlanışlarını daha rahat öğrenmemiz veya öğretmemiz mümkün.

Özellikle “yazılarda çok sık rastlanan hatalardan biri de bir önceki paragrafta veya sayfada savunulan bir görüşün, birkaç satır sonra aksini doğrulamaya çalışma şeklindeki çelişkidir.”(Ağca, 2001: 235) Bu gibi çelişkiler sözlü ifadeler için de geçerlidir.

Konuşmada ve yazıda, ifadeye başlanılan şahıs, zaman, çoğul vb. eklerin, ifade bitişinde kaymaya uğraması veya sabit ilerlemesi de sıkça rastlanan hatalardandır.

Atalar sözlerindeki ifadelerin hepsi sabitlenmiş bir kalıpta olduğu için, içlerinde barınan kelimeler, ekler ve hüküm daima sabit ve yerli yerindedir. Bu nedenle

dil öğretiminde dil mantığını sezdirme ve geliştirmede katkı sağlayacağından, rahatlıkla atalar sözü örneklerinden yararlanılabilir.

3. Kavram Bilgisi ve Birliğini Sağlama

Etrafımızda çok çeşitli nesnelere, olaylar ve fikirler vardır. Bunların her birinin tüm özelliklerini tek tek öğrenmek mümkün değildir. Bu nedenle benzer özelliklere sahip olay düşünce ve nesnelere birer isim verilerek kavramlaştırma yoluna gidilmiştir.” Kavramlar bize kalıcı bir bilgi sistemi sağlar”. (Erden-Akman, 1996: 202-210) “İnsan düşüncesi, etrafında gördüğü nesnel gerçeklikleri ve onların nitelikleri ile ilgili adlandırmaları, zihnindeki bilgisayara kaydederek, yeniden karşılaştığında kolayca yeni hükümler verebiliyor.” (Tural, 2004: 44) Somut ve soyut olarak da iki gruba ayırdığımız kavramlar yaşadığımız çevredeki karmaşıklığı gruplandırarak, daha kolay öğrenmemize ve hatırlamamıza yardımcı olur. Herhangi bir kavram öğrenildiği zaman, o kavrama karşılık gelen tüm örnekler de rahatça hatırlanabilir veya tanınabilir.

Kavram, “İnsanı, başka insanlarla bir aradalığa götüren ve az çok benzeştiren, ortaklıkları sağlanmış bir düşünce ve davranış dünyasıdır.” (Tural, 2004: 44) Toplumdaki bireyler arasında iletişimi kolaylaştırıcı, kavram bilgisi ve birliğini sağlayıcı unsurlardan biri de atalar sözüdür. Bu sözlerden seçilmiş ifadeleri kullanmak, hem istediklerimizi veya mesajlarımızı iletirken bizi ve karşımızdakini zorlamaz, hem de kavram birliği sağladığı için yanlış anlaşılmalara ortadan kaldırır.

Örneğin: “*Sakla samanı gelir zamanı.*”

“*Damlaya damlaya göl olur.*”

“*Ak akçe kara gün içindir*”

sözleri ‘*tutumluluk*’ kavramının öğretilmesi, davranış hâline getirilmesi veya daha iyi anlaşılması işlevini üstlenir. Kavram birliğini sağlayıcı gücü olan bir dili kullanmak ve öğretmek çok daha kolaydır.

Kavramlar, ister somut, ister soyut varlıkların adı veya niteliği olsun, hem dili ortaklaştırır, hem duygu ve düşüncüyü benzeştirir, ortaklaştırır, hem de benzeşen tepki ve davranışların doğru anlamlandırılmasını sağlamış olur.

4. Kelime ve Anlam Bilgisini Geliştirme

Her kelimenin şu üç yükten birini taşıdığına inanılır.

1. Günlük dildeki yaygın karşılığı
2. Düşünülmeyen, kolayca akla gelmeyen, bir kısmı hayatın içine karışmış, bir kısmı da kültürel birikim gerektiren, mecazlar.
3. Terimler.

Kelimelerin dünyasında, eş anlamlı veya eş sesli, zıt anlamlı, somut ve soyut anlamlı olarak kendilerine yer edinen ifade çeşitlemeleri vardır. Atalar sözlerinin içinde de her anlamı ayrı ayrı taşıyıp sergileme fırsatı bulan kelimeler, yerlerini alırlar.

Bir kelimenin bir alana tahsisen özel olarak tanımlanması ve çok sayıda anlam dünyasına hizmet etmesi bakımından en güzel örnek ‘ateş’ kelimesidir. Bu kelimenin çeşitli anlamlarını, günlük dilde sıkça kullanırız.

Örneğin:

“Bizim çocuğun gece ateşi çıktı.”

“Kendini korumak için ateş etmek zorundaydı.”

“Ayrılık ateşi düştü mü bir kez içine...”

“Bakkal Hasan’ın oğlan ateş mübarek; her yere koşturuyor.”

“Savunma avukatı öyle ateşli bir konuşma yaptı ki görmeliydin.”

Bu örnek anlam yüklerini Atalar sözlerinde de bulmak mümkün.

“Ateş düştüğü yeri yakar.”

“Lafını bilmeyen hödükler, sönmüş ateş körükler.”

“Komşu komşuya bakar, canını ateşe yakar.”

“Ateş olmayınca kazan kaynamaz.”

“Ateş olmayan yerden duman tütmez.”

Bir diğer örnek “el” kelimesidir.

“Elin derdi ele duvar deliğidir.”

“Elindeki kuşu sıkı tut, kuş arama.”

“Bir elin nesi, iki elin sesi var.”

“El elden üstündür.”

5. Kelime Servetini Zenginleştirme

“İnsanın duyduğunu, okuduğunu, gördüklerini, düşündüklerini hayallerini ve duygularını tam ve doğru olarak ifade edebilmesi için zengin bir kelime kadrosuna ihtiyacı vardır.” (Karakuş, 2005: 127).

Anlayabilmek ve anlatabilmek zaten dil bilmek demektir. Hayatın algılanması da adlandırılıp anlamlandırılması da kazandığımız kelimelerin sayısı ve derinliği ile doğru orantılıdır.

Örneğin:

Sacayağı, eviraç, fritöz, dipfriz, soyka... gibi kelimelere veya

“Üzümcünün gözü omcada olur.”

“Yazın hankıldayan, kışın kankıldar.”

“Yavanlık olmayınca, yananlık olmaz.”

“Yağ ile yavşan kavrulmaz.”

“Üğlemekle hamam ısınmaz.”

“Toba tokluktan olur, üz göz yokluktan olur.”

“Tedariksiz çeşmeye oturan büveli büveli taş arar.”

“Tilki erişemediği üzüme, hevenğim olsun demiş.”...vb. çeşitli Atalar sözlerinde geçen kelimelere baktığımızda, bu kelimelerin bir kısmını köyden dışarı çıkmamış olanlar, bir kısmını da şehri bilen veya şehirde yaşayanlar bilirler; çünkü her iki kesimin de hayatı algılamaları ve adlandırmaları birbirinden farklı olacaktır.

Atalar sözleri seçilmiş bir kelime zenginliği olduğuna göre, bu sözleri anlayabilecek kadar kelime servetine sahip olanlar, dilin sözlüğünün yüzde ellisine hâkimdirler. Bu sebeple, Atalar sözünün, kelime hazinesine sağlayacağı katkıyı göz ardı edemeyiz.

6. Sözlü ve Yazılı Anlatma Becerisinin Geliştirilmesi

İlköğretim ikinci kademede öğrencilerin Türkçe öğretmenlerinden beklentileri üzerine yapılan bir araştırmada öğrencilerin % 82'sinin, öğretmenlerinin kelime servetini geliştirmek için atasözü, özdeyiş ve deyimler hakkında açıklayıcı konuşma çalışmaları yaptırmasını istedikleri tespit edilmiştir (Bağcı, Temizkan, 2006: 486).

İkna edici konuşmalarda kanıt göstermede ve güvenilirliği sağlamada atasözlerinden yararlanılabilir.

Atasözlerinin konuşmalarda, didaktik şiirlerde ve çeşitli ifade biçimlerinde birer küçük söyleyiş hâlinde yer almasının sebebi; konuşma dilini süslemek, ifadeye canlılık vermek gibi bir görevi üstlenmiş olmasıdır. Ölçülü ve kafiyeli olduğu için de akılda daha kolay tutulur. Anlamla biçimin birleşmesi insanlar arasında iletişimi kolaylaştırır.

Atasözlerinin Türkçe eğitiminde en fazla kullanıldığı alan sözlü ve yazılı anlatımdır. Bunun uygulaması bir atasözü verilerek öğrencilerden bu atasözünü açıklayan konuşma yapma veya yazı yazmasını isteme şeklindedir. Bu teknik, öğrenciler tarafından da istekle uygulanmaktadır.

İlköğretim ikinci kademedeki öğrencilerin Türkçe öğretmenlerinden beklentileri üzerine yapılan bir araştırmada öğrencilerin % 82'sinin, öğretmenlerinin kelime servetini geliştirmek için atasözü, özdeyiş ve deyimler hakkında açıklayıcı konuşma çalışmaları yaptırmasını istedikleri tespit edilmiştir.

Örnek

Öğrencilere, “Ekmeğin yarısını, kömürün irisini, odunun kurusunu Mart’a sakla.” atasözünü okuyunuz. Onlardan da bu şekilde iklim konulu atasözleri bulmalarını ve bitişik eğik yazıyla yazıp getirmelerini isteyiniz.

Atasözlerinden konuşma ve yazıda ifadeyi sonuca bağlama, yeni bir konuya geçme gibi işlevlerle yararlanılabilir. İkna edici konuşmalarda kanıt gösterme ve güvenilirliği sağlamada atasözlerinden yararlanmak konuşmacının etkisini artırmaktadır.

Genellikle tek yargı bildiren ifadeler olması yönüyle atasözlerinden, anlatımın temel yapısı olan cümle öğretiminde de yararlanılabilir.

7. Dinleme Eğitimi

İnsanın ilk öğrenmesi, anne karnından başlayarak, dinleme yoluyla olmaktadır. Okul çağına kadar, içinde atasözlerinin geçtiği çeşitli edebî ürünlerin anlatılması veya dinletilmesi, çocuklara kelime serveti, kavram bilgisi kazandırma ve onlara dil mantığının kavratılmasına da yardımcı olacaktır. Okul çağında da yine atasözleri yardımı ile çocuğun dinleme becerisi bir disiplin içinde geliştirilebilir. Bu eğitimde içinden çeşitli kelime veya eklerin silindiği atasözleri dinletilerek, çocukların zevkle uygulayacağı bir etkinlik hâline getirilebilir.

Örnek

Aşağıdaki atasözü, boş yerler bırakılarak bilgisayarda kolayca sesli olarak kaydedilebilir. Öğrenciye dinletilerek boşlukları doldurması istenir.

Mart kapı... baktırır; yak.....

8. Dil Bilgisi Öğretimi

Dil bilgisi öğretiminde hemen hemen her konu başlığında atasözlerinden yararlanabiliriz. Birkaç konu başlığını örnek verelim.

Eksilteli cümle öğretiminde kullanılacak atasözü örnekleri

At binenin(dir), kılıç kuşananın(dir).

Ev yapacaksan tuğladan (yap), kız alacaksan Muğladan (al).

Adlaşmış sıfatların öğretiminde atasözlerinin kullanımı

Tekkeyi bekleyen (derviş) çorbayı içer.

Bal tutan (insan) parmağını yalar.

Fiilimsilerin öğretiminde atasözlerinin kullanımı

Akacak kan, damarda durmaz. (sıfat-fiil)

Ateş düştüğü yeri yakar. (sıfat-fiil)

Ayağa değmedik taş, başa gelmedik iş olmaz. (sıfat-fiil)

Damlaya damlaya göl olur. (zarf-fiil)

Üzüm üzüme baka baka kararır. (zarf-fiil)

Devrik cümle yapısının öğretiminde atasözlerinin kullanımı

Al malın iyisini çekme kaygısını.

Kiplerin Öğretiminde Atasözlerinin Kullanımı

Ver yiyeyim (istek kipi) ört yatayım (istek kipi) bekle ölüm gelmesin (emir kipi).

Bakarsan (dilek-şart kipi) bağ, bakmazsan dağ olur.

Konuşma Alanı

Az sözle fazla düşünce anlatabilme yeteneğini geliştirme amacıyla aşağıdaki atasözleri konuşma-yazma konusu olarak verilebilir.

Ak akçe kara gün içindir.

Çok yaşayan bilmez, çok gezen bilir.

Mum, dibine ışık vermez.

Okuma Alanı

Okunan metinlerdeki söz sanatlarını kavratmak amacıyla, söz sanatlarına örnek verilirken aşağıdaki atasözlerinden yararlanılabilir.

Alet işler, el övünür. (Kişileştirme)

Bin dostun varsa az, bir düşmanın varsa çok. (Tezat)

Elin ağzı torba değil ki büzesin. (Benzetme)

Taşıma suyla değirmen dönmez. (Kinaye)

Yazma Alanı

Noktalama işaretlerinin öğretiminde atasözlerinin kullanımı

At ölür, meydan kalır; yiğit ölür, şan kalır.

Eş Anılamlı Atasözlerini Eşleştirme

Bir baba dokuz evlat besler,
dokuz evlat bir babaya
bakamaz.

Babası ođluna bir bağ
bağışlamış, oğlu babasına bir
salkım üzüm vermemiř.

Sel ile gelen, yel ile gider.

Haydan gelen huya gider.

Ne oldum dememeli, ne
olacađım demeli.

Olmaz olmaz deme, olmaz
olmaz.

Birlikten kuvvet doğar.

Bir elin nesi var, iki elin sesi
var.

Nasihah isteyen tembele iř
buyursun.

Tembele iř buyur, sana akıl
ođretsin.

Zıt anlamlı atasözlerini eşleştirme

Birlikten kuvvet doğar.

Ortak gemisi yürümez.

Aslı ne ise nesli de odur.

Ak koyunun kara kuzusu da olur.

İyilik eden iyilik bulur.

İyiliğe iyilik olsaydı, koca öküze bıçak olmazdı.

İyi insan lafın üstüne gelir.

İti an, çomağı hazırla.

El elin eşeğini türkü çağırarak arar.

Komşu komşunun külüne muhtaçtır.

9. Ağız Özelliklerinin Giderilmesi

a. Bir dilin, anadile göre morfoloji ve leksikoloji bakımından, az çok farklılaşması sureti ile oluşan kelimeler, dünyadaki farklılaşmaların oluşturduğu yeni bir dil yatağında durma hâline lehçe, lehçenin içerisinde morfolojik, leksik, semantik hiçbir fark taşımadığı hâlde, kelimelerin bir kısmının sözlükteki anlamını koruyacak şekilde kullanıldıkları hâlde, yazıma uygun sesletilmemesinden doğan farklılıklara ağız denir.

Ağızlar, kültür merkezlerine uzaklıktan doğmuş olabileceği gibi ana kültür paydasının yazılı olan kısmından yeterince pay alamamışlıktan doğabileceği

gibi, mecburi komşuluk yapılan başka dil ve kültürlerin etkisi ve baskısı ile de oluşabilir.

Türkiye Türkçesi bağlamında konuya yaklaşacak olursak, Gerek Rumeli ağızları gerekse Anadolu ağızları, oldukça zengin bir alan gibi görünmektedir. Hiç kimseyi mahalli ağızlardan bütünüyle koparmaya zorlamak ve kimsenin belli bir yaştan sonra telâffuzunu bütünüyle değiştirmeyi başarmasını beklemek doğru değildir.

Aydın olmanın ilk şartı, kendi dilini yeterince bilmek ve kültür diline dayalı bir zenginlikte, konuşurken ve yazarken kullanabilmektir.

Ülkelerin kültür dili, yazı dili eğitim ve öğretimine esas olan dildir. Bu yalnızca ülkemize değil, tüm mahsus bir gerçekliktir.

Bizim, Cumhuriyet öncesinde ve sonrasında, telaffuz ayrılıklarını ortadan kaldıracak, ortak bir kültür dilinde halkı birleştirecek, sistemli bir eğitim öğretim hedefimiz ve istikrarlı bir politikamız olduğunu söylemek pek mümkün olmasa da¹², Atatürk'ün kurduğu yeni devletin, halkı, mecburi eğitim yolu ile hem çağdaş bilgi ile hayata hazırlamak hem de iyi vatandaş kılmak yönünde, vazgeçilmez hedefleri oldu. Özellikle 1950'ye kadar, öğretmen okullarına alınan yatılı öğrenciler, çok iyi eğitilerek mahalli ağızlardan kurtarılıyor ve görevlendirildikleri yörelerde, bir açıdan da doğru telaffuz örneği yapıyorlardı.

b. İnsan dünyaya geldiği andan itibaren, nefes almak, acıkmak hareket etmek gibi bir takım davranışları biyolojik olarak doğuştan, konuşma biçimi, yemek yeme biçimi gibi bir takım davranışları da içine doğduğu aile veya ortamdan öğrenir. Başka bir deyişle taklit eder.

Taklit Etmek: İnsanın örnek aldığı bir davranışı isteyerek veya farkında olmadan, doğuştan gelen yetenek ve yeterlilik saydığımız fiziksel özelliklerini disipline ve organize ederek harekete geçirip o davranışı ve öğrenmesi ve uygulaması olarak tanımlanabilir.

Konuşmak da taklit yolu ile kazanılan bir davranıştır. İnsan, çevresindekilerin çıkardığı sesleri, ses telleri, gırtlak, dil, diş, dudak gibi çeşitli organlarından ve bunları fizyolojik olarak kullanabilme yeteneğinden yararlanarak, kontrollü bir şekilde biyolojik mekanizmasını harekete geçirip tekrar ve taklit eder. Böylece doğuştan gelen ses çıkarabilme yeteneğini, anlamlı bir şekle büründürüp, konuşmaya dönüştürmeyi öğrenir.

İnsanın dil becerisi, zekâsı ve fizyolojik yapısının elverdiği ölçüde gelişebilir. Yetiştigi ortam ve aldığı eğitim, dil becerisini geliştirmede yardımcı faktörlerdir.

¹² Cumhuriyet öncesi dönemde, yalnızca sosyolog-filozof Ziya Gökalp konuşurken ve yazarken, İstanbullu hanımların Türkçesi'nin esas alınmasını ileri süren bilgece bir görüş ortaya atmıştır: Dil, yaşantı esnasında oluşan bir zorunluluktan doğan ve bilerek veya bilmeyerek, tekrar ve taklitte temellenip genişleyen bir sistemdir.

Çocuk, okul çağına gelene kadar ailesini ve yaşadığı çevreyi örnek alarak ve taklit ederek konuşur. Ağız özellikleri de bu yolla yerleşir. Ülkemizin, Karadeniz veya Güneydoğu Anadolu bölgesinde yetişen bir çocuğun, bölge aksanı ile konuşması kaçınılmaz ve tabii bir sonuçtur. Asıl garip olan hiçbir örneği (model edindiği kimse) olmaksızın, başka bir bölgenin ağız özelliği ile konuşması olur ki bu rastlanılır bir durum değildir.

Çocuğun, en geç örgün eğitim çağının başlangıcından itibaren, yöresel ağız özelliklerinin, standart telâffuza dönüştürülmeye gayret edilmesi ve kültür dili ile konuşmaya geçirilmesi gerekmektedir; zira, “bir kelimenin telâffuzunu yanlış bilmek bazen o kelimeyi hiç bilmemekten daha kötüdür.” (Adıgüzel, 2004: 160)

Ancak, ağız özelliklerinin giderilmesi için Türkiye’de yapılmış çalışmalar çok fazla değildir.¹³

İlk on dört yaş için, kelimelerin doğru telâffuzu yönünde iyi örneklik edenlerin yaygınlaştırılmayışı (sayıca ve kalitece) ciddi bir engeldir.

Geniş halk kitlelerinin telâffuz (sesletme)¹⁴ kusurları, dilin mutlak kültür paydası olduğu ölçüde ortadan kalkacaktır; ancak, bir kısım, köyden şehre göç etmiş, sağlıksız yerleşimin doğurduğu, bir kısmı ise, ideolojik inatlaşmaların yol açtığı telaffuz çirkinlikleri, eğitimin yüzde yüz millileştiği güne kadar devam edecek görünmektedir.

Telaffuzun, Doğru Telaffuz Yönünde Geliştirilmesinin

– Örnek insanların Türkçe konusundaki duyarlılığı (öğretmen, aile büyükleri, sanatçı vb.) ve yeterliliği,

– Yanlış telâffuzun düzeltilmesi yönündeki sosyal denetimin işletilmesi,

– Şarkı, türkü, şiir, atalar sözü gibi duygu ve düşünce aktarımını sağlayan özlü ifadeler ile yoğun ifade saydığımız vecize ve atasözlerinin yanlışsız ve eksiksiz ezberletilmesi,

– Atalar sözünün anlam yükü bir kenara bırakılarak, yalnızca kelime serveti artırımı veya yalnızca doğru telâffuz kazanımı yönünde, taklit ve tekrarla beslenen ısrarcılık etmek, dil eğitiminde bize göre çok önemli bir araç ve yöntemdir.

¹³ Ülkemizde ağız araştırmaları, ağızların sınıflandırılması ve yöresel ağızların derlenerek incelenmesi şeklinde yapılmaktadır. Prof. Dr. Ahmet Buran, **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, TDK Yay., 669, Ankara 1997 vb. Henüz her yörenin ağız derleme ve inceleme çalışmaları tamamlanmamış olsa dahi bilim adamlarımızın bu konuda çok yol kat ettikleri ortadadır.

¹⁴ Telâffuz; Arapçada isim grubundan bir kelime olan, ‘lafz’ kökünden gelen, ‘bir harf veya kelimeyi tam gerektiği şekilde söyleme, sözediş’, ‘lafızlandırma’ anlamına gelirken, günümüzde bu ses için ‘sesletme’ karşılığı verilmektedir. ‘Bir kelimeyi oluşturan harflerin doğru vurgulanmasına’ ise ‘sesletme’ denir.

SONUÇ

Toplumum yaşantı örgüsünün dilde şekillenen kollarından biri de atalar sözleridir. Bu sözler, içinde yaşadığı toplumun nelere önem verdiğini, değerlerini, düşünce ve yargılarını, hayata ve olaylara nereden ve nasıl baktıklarını, iyi ve kötü tanım ve ayrımlarını ve toplumsal tercihlerini, yaşanan acı tatlı tecrübelerini, zaman ve mekânı arka planda bırakarak dile getiren sözlerdir.

İnsanlığın ilk medeniyetlerinde, çeşitli toplumsal ihtiyaç ve tecrübelerden doğan sözlü kurallar, zamanla yazılı birer kanun hâline dönüşmüş ve insanlığa, bu şekli ile hizmetini vermeye devam etmiştir. Günümüz toplumları aynı örneği kendilerine uyarlayarak, hem kanunların hem de kendilerinin devamını sağlamaktadır.

Yine toplumun içinden aynı gerekçelerle çıkan, fakat yazı yerine düşünce dilinde yaşatılan, benimsetilen ve nesiller boyu aktarılan kurallar da atalar sözü adı altındaki yazısız kurallar, topluma aynı yönde hizmet vermeye devam etmektedir.

Atalar sözü, toplumun ortak hareket noktası sayılan değerleri, içinde en güzel ve anlamlı ifadelerle barındırdığı için, yetişen nesillere bu sözlerin yardımı ile verilecek dil eğitimi daha kalıcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, M. Sani, **Türkçe Öğretim Yöntemleri**, Yeryüzü Yay., Ankara 2004.

Ağca, Hüseyin, **Türk Dili**, Gündüz Eğitim Yayınları, Ankara 2001.

Ağca, Hüseyin. “Sözlü ve Yazılı anlatımda Türkçe’nin Kullanımı” AKM Yayınları, Ankara 2001.

Aksan, Doğan, **Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları I**, TTK Yayınları, Ankara 1980.

Aksoy, Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I**, Ankara 1971.

----, **Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II**, TDK Yayınları, Ankara 2004.

Bağcı, Hasan-Temizkan, Mehmet, “İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Türkçe Öğretmenlerinden Beklentileri”, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 4 (Güz 2006), ss. 477-498.

Baş, Bayram, “Türkçe Temel Dil Becerilerinin Öğretiminde Atasözlerinin Kullanımı”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2002 (2), Sayı: 2, ss. 60-68.

Başgöz, İlhan, **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Ankara 1995.

Bilgiç, Emin, **A.Ü. DTCF Dergisi**, Ankara, 1963, Sayı: 3-4.

Ebeling, E-Messner, B., **Reallexicon der Assyriologie**, Berlin 1938.

Elçin, Şükrü, **Halk Edebiyatına Giriş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 365, Ankara 1986.

Engin, Arın, "Sümer Türkleri", **Atatürkçülük**, Kültür Yayınları, Sayı: 24, İstanbul.

Erden, Münüre-Akman, Yasemin, **Eğitim Psikolojisi**, Ankara 1996.

Gökalp, Ziya, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I**, İstanbul 1973, s. 277.

Günaltay, Şemseddin, **Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya**, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

Karakuş, İdris, **Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi**, Can Yayınları, Ankara, 2000

Kınal, Füzulan, **Eski Mezopotamya Tarihi**, DTCF Yay., Ankara 1983.

-----, **Eski Anadolu Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1962.

Kramer, Samuel Noah, **The Sumerians Their History, Culture and Character**, The Universty of Chicaco 1963.

Landerger, Benno, **Matarials for a Sumerian Lexicon Vols III, IV, V**, Türk Tarih Kongresi Zabıtları, TTK Yay., İstanbul 1955.

MEB, **İlköğretim Türkçe Öğretim Programı ve Kılavuzu (1-5. Sınıflar)**, Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi, Ankara 2005.

MEB, **İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı**, Ankara 2006.

Sağnak, Mesut, **Örgüt ve Yönetimde Değerlerin Önemi**, MEB Dergisi, Sayı: 160, Ankara, 2005, ss. 149-157.

Steele, F.R., **The Code of Lipit-Ishtar**, Universty of Pennsylvania 1948.

Tosun, Mebrure-Yalvaç, Kadriye, **Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Saduqa Fermanı**, TTK Yayınları, Ankara 1975.

Tural, Sadık, **Manas 1000 Bişkek Bildirileri**, AKM Yay., 1997, ss. 225-229.

-----, **Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler**, Ankara 1992.

-----, **Edebiyat Bilimine Katkılar**, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2004.

Turgut, Tülay, **Örgütsel Davranışta Değerlerin Yeri Endüstri ve Örgüt Psikolojisi II**, Türk Psikologlar Derneği Yay., Ankara 1998, ss. 35-48.